

KAN AĞLA- VE BAŞ BAĞLA- DEYİMLERİNİN BİLGE KAĞAN VE SUCİ YAZITLARI TEMELİNDE AÇIKLAMASI

Hatice ŞİRİN USER*

Özet: Bu makalede Modern Türkçedeki kan ağla- ve baş bağla- deyimleri, eski Türk yazıtlarına yansıyan düğün ve cenaze törenleri betimlemelerine dayalı olarak açıklanmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk yazıtları, Eski Türk âdetleri, kan ağla- ve baş bağla- deyimleri

An Explanation of the Idioms kan ağla- “to grieve” and baş bağla- “to marry” on the Basis of Bilge Kağan and Suci Inscriptions

Abstract: In this paper, the idioms kan ağla- “to grieve” and baş bağla- “to marry” in Modern Turkish are tried to be explained on the basis of funeral and wedding ceremony descriptions documented in Turkic Runic Inscriptions.

Keywords: Turkic Runic Inscriptions, Old Turkic customs, Turkish idioms kan ağla- “to be grieved” and baş bağla- “to marry”

0. Deyim “bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” olarak tanımlanmaktadır (Aksoy 1984: 49). Deyimler, dilin anlatım yollarını, dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli özelliklerini belirten önemli ipuçları sağlarlar (Aksan 1995: 359). Türkçenin deyim yönünden zenginliğine, bu alanda hazırlanmış sözlükler somut kanıtlar sunmaktadır; ancak bu sözlükler ağırlıklı olarak çağdaş Türkçede kullanılan deyimler hakkında olup Türkçenin tarihsel metinlerine dayanılarak hazırlanmış deyim sözlükleri yok denecek ölçüdedir¹. Oysa, Türkçenin en eski belgeleri olan Köktürk alfabeli yazıtlarda, çok sayıda deyim saptanmış durumdadır: *adak kamşat-* “istikrarsızlaşmak”; *atı küsi yok bol-* “ortadan kalkmak”; *kergek bol-* “ölmek, vefat etmek”, *oplayu teg-* “boğa gibi atılmak, hücum etmek”, bunlardan yalnızca birkaçıdır (Tekin 1957, 1957a; Tuna 1960; Sertkaya 1984; Aksan 1991; Aksan 2000). Bu dil verileri Türkçenin VIII. yüzyılda kavram alanı yönünden zengin bir dil olduğunu yadsınamaz biçimde gösterse de, eski Türk dili malzemesinden (Runik harfli Türk yazıtları, dinsel ve sivil Uygur yazmaları, Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacib, Edip Ahmed Yükneki'nin eserleri vd.) yararlanılarak elde edilmiş Türkçenin tarihsel bir deyim sözlüğünün bugüne kadar hazırlanmamış olması, Türkoloji biliminin önemli bir eksiğidir.

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi.

¹ XIII. yüzyıldan günümüze şiirlerde ve konuşma dilinde kullanılan atasözleri ve deyimler için bkz. Eyüboğlu 1973-1974

1. Deyimlerin bazan dildeki diğer ögeler gibi, hemen hemen hiçbir değişiklik yaşamaksızın eski çağlardan günümüze dek ulaşabilmesine karşılık, bazan da dil tarihi içinde çeşitli sebeplere dayalı olarak kullanım alanından düştüğü görülebilir. Örneğin, Modern Türkiye Türkçesinde *kanı kanla yıka-* deyimini *Divânü Lügati't-Türk*'te *kanıg kan bile yumas; ter akıt-* “çok çalışmak” deyimini Tonyukuk Yazıtı'nda *ter yüğürt-* biçiminde görmekteyiz (DLT III: 66; T 51-52). Köktürk Kağanlığı yazıtlarında kayıtlı *közi kaşı yablak bol-* “çok üzülmek, ağlayıp sızlayarak perişan olmak”, *ot sub kıl-* “halk arasında nifak saçmak” gibi deyimler ise, Türkçenin tarihsel sürecinde unutulmuşlar; ancak karşıladıkları bilgiler, kavramlar veya durumlar, farklı deyimlerle (*ciğeri delin-*, *nifak tohumu ek-* gibi) yollarına devam etmiştir.

Yeni inanç sistemleri, yeni kültür ögeleri, yeni yerleşim tercihleri gibi olgular dile çeşitli biçimlerde yansırken, kimi zaman eski bilgiler, yalnızca birer anı olarak kalır ve bu anılar dildeki bazı sözcüklerle veya söz öbekleriyle yeniden biçimlenip dilin konuşurlarının eski kültürüne dair izler taşıyarak yaşamını sürdürür. *kan ağla-* ve *baş bağla-* deyimleri gibi. İnsanoğlunun yaşamındaki iki önemli kavşak olan evlilik ve ölüm olgusunun idraki için Türklerce gerçekleştirilen törenlerde (*tügün/toy* ve *yog*) belirginleşen bir takım geleneklerden beslenerek oluştuğunu öngördüğümüz bu deyimler, Köktürk harfli yazıtlarda *deyim* olarak belgelenmese de, ortaya çıkışlarıyla ilişkili bir çok kültür verisini yazıtlar aracılığıyla belirlemek mümkündür.

1.1. kan ağla-: Runik harfli Türk yazıtları, insan yaşamının bitimine ve bu durumun sosyo-kültürel sonuçlarına dair pek çok bilgi içermesi açısından zengin bir veri tabanı durumundadır. Eski Türk kültüründe ölümle ilgili inanış ve gelenekleri, yazıtlar zemininde kısaca maddeleyebiliriz:

I. Eski Türklerde ölüm kader olarak algılanır².

II. VII-X. yüzyıllarda Türk insanın ortalama ömür süresi 39-48 yıldır (Diviçioğlu 2005: 116; Krş. Bazin 1991: 25-34).

III. Ölüm vakti ile yoğ töreni arasında en az bir mevsimin geçmesi gerekir (Liu 2006: 64).

IV. Ölen kimsenin cenazesi yoğ töreni yapıncaya kadar çadırda korunur (Liu 2006: 64).

V. Yoğ törenlerinde tütsü tarzında kokulu bitki çubukları yakılır³.

² Kül İç Çor Yazıtı'nda, Kül İç Çor'un kader olarak kabul edilen ölümü şöyle betimlenir: *ül(ü)gi (a)nça (ä)rm(i)ş (ä)r(i)nç y(a)gıka y(a)lhus opl(a)yu t(ä)gip op(u)lu kir(i)p özi kışga k(ä)rg(ä)k boltı* “Kaderi, oradaymış belli ki: Düşmana yalnız başına boğa gibi atılıp hamle yapıp (düşman saflarının arasına) dalıp kendisi kısa (zamanda) vefat etti” (KÇ 23)

³ *yog yıp(ar)ıg k(ä)lür(ü)p tikä birti* “yoğ tütsülerini getirip dikiverdi” (BK G 11)

VI. Kağan ve devletin diğer yönetim kadrosundaki üst düzey kimselerin yoğ törenlerine yakın ve uzak illerden diplomatik temsilciler armağanlarla katılır⁴.

VII. *Kagan, ilteber, katun* ve diğer kağanlık ailesi bireyleri yaşamlarını kaybettiğinde, onlar için *öl-* değil, *kergek bol-*, *uç-*, *adrl-*, *yok bol-* eylemleri tercih edilir⁵.

VIII. Yoğ töreninde saç kesme, kulak ve yanakları çizip kan akıtma geleneği vardır.

IX. Kağanlık sülalesi bireyleri için *bark* adı verilen anıt mezarlar inşa edilir; *barklar* bezemelerle süslenir⁶.

X. Bazı devlet büyükleri ve *er erdemi* olanlar adına yazıt dikilir.

Bu yazının konularından birini oluşturan sekizinci sıradaki gelenek, Bilge Kağan Yazıtı'nda somut biçimde belgelenmektedir. Yazıtın Güney Yüzü 10. satırından itibaren Bilge Kağan'ın ölümü ve yoğ töreni, oğlu Teñri Kagan'ın ağzından anlatılmıştır. Bilge Kağan, köpek yılının onuncu ayının yirmialtısında vefat etmiş; domuz yılının beşinci ayının yirmiyedisinde yoğ töreni yapılmıştır⁷. Oğlu Teñri Kagan tarafından düzenlenen yoğ törenine birçok boy ve kavmin temsilcisi armağanlarla gelmiş; Türk geleneklerine uyarak saçlarını kesip yanaklarını ve kulaklarını çizmiş; böylece Türk halkının acısını paylaşmışlardır:

10.... *bunça k(a)zg(a)n(t)p k(a)η[(t)m k](a)g(a)n it yıl on(u)nç (a)y (a)ltı ot(u)zka uça b(a)rdı l(a)gzın yıl biş(i)nç (a)y yiti ot(u)zka yog (ä)rtürt(ü)m bukug tutuk* 11. *k(a)ηı lisün t(a)y s(ä)ñün b(a)ş(a)d[u] biş yüz (ä)r(ä)n k(ä)lti kok(t)l(t)k [.....] (a)ltun küm(ü)ş k(ä)rg(ä)ks(i)z k(ä)lürti yog yıp(a)r(t)g k(ä)lür(ü)p tikä birtı çınt(a)n ıg(a)ç k(ä)lür(ü)p öz y(a)r [.....]* 12. *bunça bod(u)n s(a)çın kulk(a)kın y(a)η[(a)k(t)n b]ıçdı (ä)dgü özl(i)k (a)tın k(a)ra kişin kök t(ä)y(ä)ñin s(a)ns(t)z k(ä)lür(ü)p kop kot(t)ı.*

⁴ *yogçı sıg(t)ıçı öñrä küñ togs(t)kda bükli çöl(lü)g (e)l t(a)bg(a)ç tüpüt (a)p(a)r pur(u)m kırk(t)z üç kurık(a)n ot(u)z t(a)t(a)r küt(a)ñ t(a)t(a)bı bunça bod(u)n k(ä)l(i)p(ä)n sıgtam(t)ş yoglam(t)ş* (KT D 4; BK D 5) “yasçı(lar), ağlayıcı(lar ve) doğuda gündoğusundan Bükli, Çöllüg İl, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurikan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı (başta olmak üzere) bunca millet gelip yas tutmuş.”; *(ä)dgü özl(i)k (a)tın k(a)ra kişin kök t(ä)y(ä)ñin s(a)ns(t)z k(ä)lür(ü)p kop kot(t)ı* “soylu kişisel atını kara samurunu gri sincabını getirip hep bıraktı” (BK G 11)

⁵ *k(a)η(t)m k(a)g(a)n uçdukda in(i)m küñ tig(i)n yit[i y(a)şda k(a)ltı* (KT D 30); *k(a)η(t)m k(a)g(a)n (a)ñça il(i)g] törüg k(a)zg(a)n(t)p uça b(a)rm(t)ş* (KT D 15-16; BK D 13); *in(i)m küñ tig(i)n k(ä)rg(ä)k bolu* (KT K 10); *k(a)tun yok bolm(t)ş (ä)rti (a)nı yogl(a)t(a)yın t(e)di* (T 31); *üzä t(ä)ñri koñ yulka y(e)tinç [(a)y] küçl(ü)g [(a)lp] k(a)[g(a)n](t)mda (a)dr(t)lu b(a)rd(t)η(t)z* (O 12) vb.

⁶ *b(a)rkın b(ä)d(i)zin bit(i)g t(a)ş[ın] biçin yulka yit(i)nç (a)y yiti ot(u)zka kop (a)lk[(d)m](t)z* (KT KD)

⁷ Bazin, Bilge Kağan'ın ölüm tarihini 25 Kasım 734; yoğ töreni tarihini 22 Haziran 734 olarak belirler (1991: 196)

12. satırın üçüncü, dördüncü ve beşinci sözcükleri Malov, Aydarov ve Clauson dışındaki alan uzmanlarının hepsi tarafından *saçın kulkakın [b]ıçtı* okunmuştur. Malov ve Aydarov *saçın kulkakın yaña[kın b]ıçtı*; Clauson *saçın kulkakın y[anakin b]ıçtı* okumuşlardır⁸. (Malov 1959: 18; Aydarov 1971: 314; ED: 293a).

Radloff Atlası'nda *s(a)çın kulk(a)kın* ibarelerinden sonra 𐰽𐰺𐰸...𐰽 (y¹η...çd¹I) biçimindeki yazım açıkça görülmektedir (1896: 101). Atlas'ta y¹η harflerinden sonra yaklaşık üç harflik bir boşluk vardır. Cümlenin yüklemine *[b]ıçtı* olduğu konusunda alan uzmanlarınca tam bir görüş birliği bulunmaktadır. y¹η ile *bıçtı* arasındaki boşluğun *y(a)η(a)k(i)n* ögesiyle doldurulması, cümle bağlamı açısından mantıklıdır. Bu suretle Malov, Aydarov ve Clauson tarafından önerilen okuma, Eski Türklerde ölüm sonrası yapılan yoğ töreni gelenekleriyle örtüşür duruma gelir. Çin ve Bizans kaynaklarında Eski Türklerin ölüm törenlerinde saç, kulak ve yüz (yanak) olmak üzere bedenün üç bölümünün kesici bir aletle kesildiği, çizildiği, yırtıldığı bildirilmektedir (Liu 2006: 64; Chavannes 2007: 304).

Ölenin yakınlarının saçlarını kesme ve yanaklarını çizme âdetini, Avrupa Hunlarının⁹ da, Kavimler Göçü sonrasında unutmadığı görülür. Jordanes, Attila öldüğünde Hunların, âdetleri gereğince saçlarının bir bölümünü kestiklerini; kahraman savaşçıların, acılarını kadınların feryat figan etmesi gibi gösteremeyecekleri için yüzlerinde derin yaralar açtıklarını kaydetmiştir. Sidonius da, Hunlarda yas tutmanın demir çubukla kendi çenelerini yaralamak ve böylece yüzlerini ürkütücü bir görünüme sokmak anlamına geldiğini kaydeder (Maenchen-Helfen 1973: 274).

Priscus, Attila'nın yoğ törenini şöyle betimler:

“Ordugâhın ortasındaki ipek çadırın içerisine Attila'nın cenazesi yerleştirilmişti. Bunun etrafında Hun askerlerinden seçilmiş süvariler savaş oyunları oynuyorlardı. Erkekler halk geleneğine uygun olarak saçlarını kestiler. Korku uyandıran yüzlerini derin yaralarla çirkinleştirdiler. Aynı zamanda ozanlar ve savaşçılar Hun dilinde ağıtlar söylüyorlardı.” (Ahmetbeyoğlu 2003: 15).

M.S. 126-244 yıllarında Çin'in kuzeyinde yaşayan boylardan biri olan Hua-Guolarda da kulak kesme âdeti görülür: “Tabutları tahtadandır. Ana ve babanın ölümünde oğullar kulaklarından birini keserler.” (Eberhard 1996: 100).

VI. yüzyıla ait Çin kaynaklarında Türklerin ölüm törenleriyle ilgili şu kayıtlar bulunmaktadır: “İçlerinden biri ölünce, cesedi çadırda muhafaza edilirdi. Ölenin aile

⁸ Berta *saçın kulkakın yη...çtı* biçimde okur (2004: 176)

⁹ Bilindiği gibi Hun imparatorları Ulduz, Rua ve Attila MS. 374 civarında Avrupa'nın etnik yapısını değiştiren Kavimler Göçü'nü başlatmışlar; böylece anavatanları olan İç Asya'dan, önce Doğu Roma'ya ardından İtalya ve İspanya'ya giderek bu bölgelere egemen olmuşlardır. Bu Hun grupları, tarih literatüründe Avrupa Hunları veya Batı Hunları olarak anılmaktadır (Kafesoğlu 1995: 67-80).

fertleriyle akrabaları, öküzlerini ve atlarını ölene kurban ederlerdi. Sonra da çadırın etrafında ağlaşıp bağrışarak dönerler; bıçakla yüzlerini keserlerdi.” (Liu 2006: 64).

Çin yıllıklarında Hiung-nuların bir bölümü olarak tanımlanan Tu-cüeler (Türkler) hakkında da benzer bilgilere rastlamaktayız:

“Ölüler törenle mezara konulur. Koyun ve at kurban edilir. Ölü çadırı çevresinde at yarışları yapılır. Cenaze, bütün servet ve atıyla birlikte yakılır. Külleri sonradan mezara konularak tekrar kurbanlar verilir ve at yarışları yapılır. Yasın sembolü olarak yüzler çizilir (Eberhard 1996: 86). Defin gününde ölünün akrabaları, tıpkı öldüğü günde yapıldığı gibi, at üzerinde gezer ve yüzlerini keser, ağlarlar.” (İnan 2000: 177, 178).

Eski Türklerin yoğ törenlerinde ritüelleşen bu gelenekle ilgili olarak Chavannes de, şu bilgiyi aktarır:

“Batı Türk Kağanlığı'nın üst düzey yöneticilerinden biri, ölen babası Dilzibul'un (İstemi Yabgu) yasını tutmak üzere, Türk geleneklerine uyarak yüzünü yırtmadığı için, Bizans elçisi Valentin'i eleştirmiştir. Geleneğe uymayı reddeden bir başka elçi olan Çinli Wang K'ing kadar cesur olmayan Valentin ve beraberindekiler, bu eleştiriden çekinip derhal yanaklarını çizmiş ve Dilzibul'un cenaze törenini izlemişlerdir.” (Chavannes 2007: 304).

Görüldüğü gibi, Eski Türklerde, ölümün ardından çekilen acının en önemli göstergesi, insanın kendi bedenine uyguladığı fiziksel darp hareketleridir. Bu eylem, saç kesme biçiminde daha hafif ve bedensel acıdan uzak simgesel bir eylem olabileceği gibi, kulağa ve yüze (yanak) kesici bir aletle çizik atma biçiminde şiddet içerikli bir harekete de dönüşebilmektedir. Böylece, gözlerden dökülen tuzlu yaşlar, bu çiziklerden akan kana karışır ve yas tutanların manevi acısına fiziksel acı eşlik eder.

Ölüm algılamasının teatral parçası olan ağlayıp yüz çizme, saç ve giysileri parçalama gibi eylemler, eski çağlarda yalnızca Türklerde değil, Soğutlar başta olmak üzere, İran'ın doğusundaki bütün halklarda görülmektedir (Divitçioğlu 2005: 116). Örneğin Zerdüşt Soğutların cenaze törenlerinde yas tutanlar, giysilerini yırtıp yüksek sesle ağlar ve cesede ait kemikleri boş bir arazide yedi gün bekletirlerdi (Walter 2006: 33: 360-361). Şii toplulukların her yıl Muharrem ayında bedenlerine kan akıncaya dek zincir vurup dövünmelerinin de, İç Asya'da çok eski çağlarda yaşatılan bu gelenekle ilişkisi kurulabilir .

Türklerdeki kanlı göz yaşı akıtma geleneği, Manas Destanı ve Dede Korkut Hikayeleri'nde yüz yırt-, yanak yırt- ibareleriyle yansıma bulmaktadır. *Salur Kazanuy İvi Yagmalanduğı Boyda*, Burla Hatun, oğlu Uruz'un Şökli Melik tarafından öldürüleceğini öğrenince, dramı şöyle betimlenir: “Güz alması gibi al yağanın tartdı yırttı, kargu gibi kara saçını yoldu, oğul oğul diyüben zārılık kıldı, ağladı” (Ergin 1994: 108). *Küz alması gibi al yağanı yırt-* tabiri, ölenin yakınları tarafından gerçekleştirilen bir hareket olarak Dede Korkut'ta sık sık belgelenir

(Uğurlu 1995: 168-169). Ölüm ardından dökülen göz yaşı ve ağıtlara, Anadolu'da hâlâ göğse vurma, giysileri yırtma, saç baş yolma eylemleri eşlik edebilmektedir.

Sonuç olarak, eski çağ Türk kültüründe yakını ölen bir kimsenin dramının en önemli kanıtı, kanlarının göz yaşlarıyla birlikte aktığının görülmesiydi. Günümüzdeki *kan ağlamak* ve *kanlı göz yaşı akıtmak* deyimlerinin tarihsel arka planında bu eski gelenek yatmaktadır. Bu deyimler, yalnız Türkiye Türkçesinde değil, diğer modern Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır: Kzk. *kan jıla-*, Tat. *kan yıla-*, Bşk. *kan ila-* vb. (KTFS: 316; TTAS: 228; BTH: 372)

1.2. baş bağla-: Ötüken Uygur kağanlık yazıtlarından Suci'nin yazılma ve dikilme tarihi, 780'i geçmemek üzere VIII. yüzyılın ikinci yarısına ait olarak saptanmıştır (Sertkaya 2001: 309).

Adına ve anısına Suci Yazıtı dikilen bey, Uygur Kağanlığı'nda üst düzey bir görev yürütmüştür. Bu beyin öncelikli üst kimliği (*boy* kimliği) *Kırgız*, alt kimlikleri ise *buyla kutlug yargan* ve *kutlug бага таркан öge buyrukıdır*. Bu kişi, Suci Yazıtı'nda *boy* üst kimliğini belirttikten sonra, sırasıyla *yarganlık* ve *buyrukluk* görevleri yaptığını açıklamaktadır. Kırgız olarak dünyaya gelmiş; "yüksek mahkeme üyeliği" (=yargan) yapmış ve "kumandanlık" veya "bakanlık"a (=buyruk) kadar yükselmiştir. Bu ad/unvanlar, adına yazıt dikilen kişinin üst düzey bir "eski Kırgız devlet adamı" olduğunu belirginleştirmektedir.

11 satırlık Suci mezar yazıtı, Ötüken Uygur Kağanlığı'na hizmet veren Kırgız beyinin yaşam öyküsünü, onun kendi ağzından vermektedir. Kırgız beyi öylesine ünlenmiştir ki, şöhreti doğu ve batının en uç noktalarına kadar ulaşmıştır. Çok zengindir. Sağlığında on ağıl ve sayısız yalkıya sahiptir. Yedi erkek kardeşi, üç oğlu, üç de kızı vardır. Hepsini evlendirmiştir:

1. *uygur yir(i)ntä y(a)gl(a)k(a)r k(a)nta k(ä)l[t(i)m]* 2. *kırk(ı)z oğlu m(ä)n buyla kutl(u)g y(a)rg(a)n* 3. *m(ä)n kutl(u)g b(a)ga t(a)rk(a)n öge buyrukı m(ä)n* 4. *küm sorug(u)m küñ togsık(k)a b(a)ıtsık(k)a* 5. *t(ä)gdi b(a)y b(a)r (ä)rt(i)m (a)g(ı)l(ı)m on yılmam s(a)ns(ı)z (ä)rti* 6. *in(i)m yiti ur(ı)m üç kız(ı)m üç (ä)rti (ä)bl(ä)d(i)m [b(a)]gl(a)[d(ı)m]*

6. satırın son sözcüğü Ramstedt, Orkun ve Malov yayınlarında $Wg^1l^1mn^2$ biçimindedir. Ramstedt ve Tekin'de *oglumin*, Orkun, Malov ve Aydarov'da *oglumın*, Sertkaya'da *og(u)l(ı)m(ı)n* olarak yazıçevrimi yapılmıştır¹⁰ (Ramstedt

¹⁰ Eski Türk yazıtlarında *ogul* sözcüğü, cinsiyet bildirmeksizin "evlat, çocuk" karşılığında kullanıldığı için *oglumin* biçimindeki okuma hükümsüz kalmaktadır. *Ogul* sözcüğü, yazıtlar dönemi Türkçesinde "erkek evlat" anlamında kullanıldığında, daima *urı* "erkek" sözüyle nitelenmiştir. Suci Yazıtı'nın 6. satırında da *in(i)m yiti ur(ı)m üç kız(ı)m üç (ä)rti* "erkek kardeşim yedi (tane), oğlum üç (tane), kızım üç (tane) idi" cümlesi, "erkek çocuk" karşılığında *urı* sözcüğünün bilinçli bir seçimle kullanıldığını göstermektedir. 10. satırdaki *ulug ogul(u)m s²[..]ä b(a)[r]dı* cümlesinde geçen *ogul* sözünün "erkek çocuk"

1913: 5; Orkun 1994: 156-157; Malov 1951: 77; Aydarov 1971: 354; Tekin 2000: 230; Sertkaya 2001: 310).

Sözcük Grønbech tarafından [b(a)]gl(a)[d(ı)m] olarak düzeltilmiş; Grønbech'in okuyuşu, Clauson ve Berta tarafından benimsenmiştir (ED: 314b; Berta 2004: 320). Clauson, Suci Yazıtı'ndaki *bağla-* "bağlamak" fiiline, Suci yazıtı'ndaki cümle bağlamında "(başka bir boya, kabileye) kız vermek" karşılığını vermiştir (Krş. Erdal 1991: 432).

bagla-, Suci Yazıtı'nda *eble-* "evlendirmek" fiiliyle koşma (hendiadyoin) oluşturduğu için, *eble-* fiiliyle eş veya yakın anlamlıdır. *bagla-* fiilinin eski Türklerde evlilik töreni ritüelleriyle ilişkisi, Çin kroniklerine yansımaktadır. Çin yıllıklarında kayıtlanan Çin'in kuzey komşuları hakkındaki bilgiler bu konuda bazı ipuçları vermektedir. Yıllıklarda, Bay-Ci kavminin düğün törenleriyle ilgili "Kadınların saçları uzun örgülüdür. Düğünden sonra ikiye ayırarak başlarına sararlar." kaydı bulunmaktadır. Hyung-nuların doğusunda konumlanan Vu-huanların evlilik gelenekleri ise "Kadınlar evlendikten sonra uzun saç bırakırlar ve düğümlerle yukarıya bağlarlar." biçiminde betimlenir (Eberhard 1996: 14; 48).

Eski Altay kavimlerinin düğün törenleriyle ilişkili olduğu anlaşılan saç örgülerini bağlama geleneği, *bagla-* fiilinin anlam dünyasını belirleyen etkenlerden biri olabilir. Nitekim Şor Türkçesindeki *tuluş* sözcüğü "evli kadınlara mahsus saç örgüsü"; Altay Türkçesinde *tuluşdu kalıt* söz öbeği "evli kadın" anlamına gelmektedir (Sağol 2005: 672).

Başlangıçta düğünle birlikte gerçekleştirilen bu somut hareketin adı zamanla "birine veya bir şeye bağlamak, intisap ettirmek" ve nihayet "nişanlamak; evlendirmek" üst anlamını kazanmıştır. Bu noktada Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *yağlık bağla-* "nişanlamak", *başı bağlan-* "nişanlanmak, evlendirilmek", Türkmencedeki *başını bog-* "gelin etmek, evermek"; Yeni Uygurcadaki *beşi başlaglık kız* "sözlü kız", Kazakçadaki *bajı baylı* "evli kadın" verileri (Sağol 2005: 672), bu görüşe dayanak oluşturmaktadır.

Evlilik kültürüyle ilişkili temel eylemlerin "bağ oluşturma, bağlama" bilgisinden kaynaklandığını *tügün* "düğün" (<*tüg-* "bağlamak, düğüm yapmak") sözcüğü de açıkça göstermektedir.

Kaynaklar

- AGİŞEV, İ.M.-BİŞİYEV, E.F.-ZEYNULLİNA, G.D vd. red. (1993), *Başkort télénéñ hüzlégé* II tom, Meskev: Ruskiy yazık.
AHMETBEYOĞLU, A. (2003), "Büyük Hun İmparatoru Attila", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bişkek, 1-20.

anlamıyla kullanıldığına dair somut bir kanıt yoktur. Bu cümle "(yaşça) büyük evladım (çocuğum) ...ya gitti" olarak anlandırılmalıdır.

- AKSAN, D. (1991), "Göktürk Yazıtlarında Söz Sanatları - Güçlü Anlatım Yolları", **Türk Dilleri Araştırmaları 1**, Ankara: Simurg Yayınları, 19-29.
- , (1995), *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- , (2000), *En Eski Türkçenin İzlerinde, Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerine Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- AKSOY, Ö. Asım (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I: Atasözleri Sözlüğü, II: Deyimler Sözlüğü*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYDAROV, G. (1971), *Yazık Orhonskih Pamyatnikov Drevnyorskoy Pismennosti VIII Veka*, Almatı: Akademiya Nauk Kazokskoy SSR.
- BARTHOLD, W. (1970), "The Burial Rites of the Turks and Mongols" (Translated by: J. M. Rogers), *Central Asiatic Journal*, Vol. 14, Wiesbaden: Harrasowitz, 195-227.
- BAZİN, L. (1991), *Les systemes chronologiques dans le monde turc ancien*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BERTA, Á. (2004), *Szavaimat jöl Halljátok... Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*, Szeged: Jatepress.
- CHAVANNES, E. (2007), *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri* (Çeviren: M. Koç), İstanbul: Selenge Yayınları.
- CLAUSON, Sir G.-TRYJARSKÍ, E. (1971), "The Inscription at *Ikhe Khushotu*", **Rocznik Orientalistyczny 34/1**, Warschau, 7-33+6 Plates.
- CLAUSON, Sir G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press (=ED).
- DIVİTÇİOĞLU, S. (2005), *Orta Asya Türk İmparatorluğu*, Ankara: İmge Yayınları.
- EBERHARD, W. (1996), *Çin'in Şimal Komşuları* (Çeviren: N. Uluğtuğ), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ERDAL, M. (1991), *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Wiesbaden: Harrasowitz.
- ERGİN, M. (1994), *Dede Korkut Kitabı I. Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EYÜBOĞLU, E. K. (1973-1974), *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şürde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, 2 Cilt, İstanbul.
- GANIYEV, F. E. (2005), *Tatar telenéy anlatmalı süzdégé*, Kazan: Matbugat yortı neşriyatı.
- İNAN, A. (2000), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ. (1995), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul.
- KENESBAYEV, İ. (1977), *Kazak tiliniñ frazeologiyalık sözdigi*, Almatı: Kazak SSR-niñ Gılım baspası.
- LİU, Mau-Tsai (2006), *Çin kaynaklarına Göre Doğu Türkleri* (Çeviren: E. Kayaoğlu-D. Banoğlu), İstanbul: Selenge.
- MAENCHEN-HELFFEN, O. J. (1973), *The World of the Huns. Studies in Their History and Culture*, Ed. by Max Knight, Berkeley-Los Angeles: California UP.
- MALOV, S. E. (1951), *Pamyatniki drevnyurkskoy pis'mennosti, tekst i issledovaniya*, Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- , (1959), *Pamyatniki drevnyurkskoy pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*, Moskva: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- OHRIG, B. (1988), *Bestattungsriten alttürkischer Aristokraten im Lichte der Inschriften*, Münchner Ethnologische Abhandlungen, München: Minerva Publikation.
- ORKUN, H. N. (1994), *Eski Türk Yazıtları I-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- RADLOFF, W. (1896), *Atlas drevnostey Mongolii. Trudı Orhonskoy ekspeditsii*, C. 3, St. Petersburg.

KAN AĞLA- VE BAŞ BAĞLA- DEYİMLERİNİN BİLGE KAĞAN VE SUCİ YAZITLARI TEMELİNDE
AÇIKLAMASI

- RAMSTEDT, G. J. (1913-1918), “Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei”, **Journal de la Société Finno-Ougrienne**, Vol. 30/3, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1-63.
- ROUX, J. P. (1998), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çeviren: A. Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yayınları.
- SAGOL, G. (2005), “Türklerde Evliliğin Algılanışı – ‘Evlenmek’ Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle-”: *Şinasi Tekin’in Anısına Uygurlardan Osmanlıya*, İstanbul: Simurg Yayınları, 661-684.
- SERTKAYA, O. F. (1984), “Köl Tigin ve Köl-İç-Çor Kitabelerinde Geçen *oplayu tegmek* Deyimi Üzerine”, **Journal of Turkish Studies** 3, Orhan Şaik Gökyay Armağanı, Cilt 2, 369-375 (= *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara 1995: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 153-159).
- , (2001), “Suuci<Sugeci (Bel) Yazıtı Ne Zaman Yazıldı?”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2000**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 313-346.
- TEKİN, T. (1957), “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine I”, **Türk Dili**, Cilt 6, Sayı 67, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 372-374 (= *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Yayına Hazırlayanlar: E. Yılmaz-N. Demir, Ankara: Öncü Kitap, 1-2).
- , (1957a), “Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine II”, **Türk Dili**, Cilt 6, Sayı 68, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 423-426 (= *Makaleler II Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Yayına Hazırlayanlar: E. Yılmaz-N. Demir, Ankara 2004: Öncü Kitap, 3-6).
- , (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- TUNA, O. N. (1960), “Köktürk Yazıtlarında ‘Ölüm’ Kavramı ile İlgili Kelimeler ve ‘Kergek Bol-’ Deyiminin İzahı”: **VIII. TDK Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 131-148.
- UĞURLU, M. (1995), “Matem Esnasında Yüz Yırtma Âdeti”: **1995 Dünya “Hoşgörü - Manas - Abay Yılı” VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri**, Kırıkkale: KİKTAV Yayınları 5, 166-172.